

Оксана ШОСТАК

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ СІМ'Ї РЕРІХІВ З УКРАЇНСЬКОЮ НАЦІОНАЛЬНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Часом в історії культури зустрічаються незвичайні поєднання. До розряду таких можна віднести вплив української культури на творчість М.К. Реріха — великого російського філософа, художника, поета. Любов до загадкової південної країни юному Реріху була прищеплена його першим вчителем, академіком Михайлом Микешиним, автором проекту пам'ятника Б. Хмельницькому в Києві.

Реріх-юнак мріяв про подорож на Україну, в Київ, особливо посилювалося це бажання після зустрічі з українським художником Іваном Пархоменком. У 1895 році помер М. Микешин, його заповіт Реріху був таким: «Поїдеш у Канів на могилу Тараса Григоровича — поклонись йому низько від мене і скажи, що любив і поважав я його, як рідного батька».

Прохання вчителя Реріх виконав у 1896 році. Подорож запам'яталася захопленому юнаку як одне суцільне свято: «Був яскравий сонячний день, я пішов на базар. Тоді ще базар був справжнім тоголівським зборищем. Чудові плахти, намиста, вишиті сорочки, стрічки, ну й шаровари, «як синє море». Накупив плахт, всякої всячини, наслухався дзвінкої співучої мови і назавжди зберіг пам'ять про бандуристів»¹.

Був у житті Реріха один веселий випадок. Після українського вечора в Академії мистецтв, на якому він ставив живі картини з «Кобзаря» за ескізами Микешина, підійшов співробітник газети і запитує: «Ви уродженець України?» «Ні, я — пітерець». «Ну, я все ж скажу, що ви українець — картини-то вдалі, видно, любите Шевченка»². Ось так нащадок древніх вікінгів став українцем.

М. Реріх. Боян. З циклу «Багатирський фриз». 1909 р., полотно, темпера

Музиканти. З листівки
поч. XX ст.

Один з перших дослідників творчості М. Реріха С. Яремич писав: «Незбагненне відчуття первісного привілля, п'яний аромат степу, тисячі разів вмираючого і тисячі разів воскреслого в безкрайньому ланцюзі спогадів, що починаються у вчорашньому дні і слід яких зовсім губиться у глибинах древності, проникливе розуміння життя цього моменту, біблійна енергія мови, глибинна сердечність і строга простота — всі ці елементи поезії Шевченка мають величезне значення в естетичному розвитку Реріха»³.

До речі, серед ранніх поетичних спроб молодого Реріха є начерк вірша, присвяченого Тарасові Шевченку. Автограф зберігається у відділі рукописів Третьяковської галереї:

*Думал сиротами думи он оставит,
Думам на Украину путь судьба укажет —
Козацкую волю воспеть.
Ты пред смертью боялся за думы твои,
Умер ты, но живет твое слово —
Задушевности полно, печали подчас,
Ничего в нем не скрыто дурного⁴.*

Прославлений автор «Кобзаря» допоміг молодому митцю знайти і осмислити своє творче «Я» в роки становлення особистості. Особливо яскраво це можна прослідкувати у виборі форми і змісту літературних творів. М. Реріх більш відомий як художник, але не можна при цьому ігнорувати його поетичну спадщину. С. Яремич відмічає два найбільш яскраві впливи в творчості М. Реріха — «вплив первинної природи і вплив тієї ж природи, претворенної в поезії»⁵. Природа є відображенням світу людини в поезії Т. Шевченка, людина є невід'ємною її частиною, точно таку ж функцію виконує природа і в поезії М. Реріха. Головною діючою особою творів збірки «Квіти Моріі» є природа, але розглядається вона не під кутом зору її тимчасового стану, а з погляду вічності. В зв'язку з цим хотілось би підкреслити особливість Реріхівської музи: в традиціях історії літератури природа, звичайно, є дзеркалом або противагою стану людської душі, зовсім протилежне ми

бачимо у Реріха: людина і природа — єдине ціле, більш того, людина оцінюється не за її діями, а під кутом зору її гармонії з природою. Таким чином, ми споглядаємо не просто людину, а своєрідну космічну гармонію відносин.

Ще одна особливість М. Реріха бере свій початок в творчості Шевченка — це погляд на пейзаж зверху. Мистецтвознавці помітили, що лінія картин Реріха піднімається над земною поверхнею на десятки, а то й сотні метрів. Така ж особливість притаманна і картинам Шевченка, своєрідний погляд з Космосу. Це новаторський підхід, до Шевченка в живописі цього не було. Реріх же продовжує цю традицію як у живописі, так і в поезії.

Поєднує двох митців і спільність поглядів на смерть, котра не викликає ні сліз, ні жалю, як перехід у нову якість; прикладом того може бути «Тополя», «Лілея» у Шевченка, «Девасарі Абунту» у Реріха.

У відділі рукописів Третьяковки нами знайдені уривки віршів, які свідчать про намагання Реріха зробити свій поетичний переклад «Слова о полку Ігоревім», зокрема «Плач Ярославни»; в цьому теж є вплив творчості Шевченка, його геніальних варіацій на тему «Слова...», пізніше Реріхом були створені картини на цю тему.

У обох художників було захоплення — древня архітектура. У 1845—1846 рр. Шевченко подорожує по містах і селах України, створюючи замальовки пам'яток архітектури. Його малюнки мають не лише художню, а й наукову цінність. А в 1903—1904 рр. Реріх подорожує з аналогічною ж метою по містах старовинної Росії. Як вважає Ю. Івакін, дещо документальний підхід не переходить у сухе протоколювання; етюд дає водночас і «об'єкт», і враження митця від нього. В своїй творчості Шевченко протестував проти варварського знищення й перебудови архітектурних пам'яток. Реріх все своє життя боровся з цим явищем, охороні культурних пам'яток присвячено і знаменитий «Пакт Реріха», і Знамено Миру.

Обидва художники захоплювалися культурою народів Сходу. Монгольські та тибетські цикли Реріха 30-х років, на думку Ю. Івакіна, мають багато спільного з акварелями казахських степів Шевченка⁶.

Т. Шевченка. Дольовий пейзаж. 1851 р., папір, акварель.

*М. Реріх. Руками і ногами
людськими (Знаки Христа).
Фрагмент картини*

Як бачимо, з ім'ям Кобзаря пов'язана досить значна частина творчості російського художника. Але на цьому значення української культури для митця не закінчується. Значний вплив на розвиток його філософських поглядів справили роботи Г. Сковороди та П. Юркевича. У Живій Етиці знаходимо ідеї і думки, що підіймалися у роботах наших славетних земляків. Так, Г.С. Сковорода у своєму вченні величезне значення надавав філософсько-етичній проблемі, а саму філософію розумів як науку про людське щастя, і тому як спосіб самопізнання. Сутність людського щастя, сенс людського буття, шляхи досягнення блаженства у реальному земному житті — головна тема всіх творів Г. Сковороди, хоча це не означає, що Сковорода зовсім не приділяв уваги гносеологічним або логічним аспектам філософії. Філософія, на думку Сковороди, «устремляет весь круг дел своих на тот конец, чтобы дать жизнь духу нашему, благородство сердцу, светлость мыслям, яко главе всего».

У зв'язку з цим, хотілося б особливо підкреслити, що Реріхи, як Микола Костянтинівич, так і Олена Іванівна, ніколи не називали створену ними філософську систему поглядів і взаємовідносин зі світом філософією, вони знайшли більш гнучкий термін — Вчення Життя. Під кутом зору класичної філософії це вчення викладено досить нетрадиційно: це побажання, пояснення, що скоріш нагадують дружні листи, ніж роботу суворого філософа.

Світогляд Сковороди має чітко виражений пантеїстичний характер. На його думку, немає Бога як всемогутньої духовної сутності, яка стоїть над світом, над природою, над людьми. Бог усередині всього, всюди і ніде зокрема. Він — істинна природа в природі, тварина в тварині, людина в людині, він — закон, глас суцього. «Бог, природа и Миневра есть то же»⁷. Сприйняття світу Сковородою дуалістичне. Д. Чижевський пише: «Основна тема метафізики Сковороди антиномічна: все в світі, він вважає, за природою своєю двоїсте. Сковорода розглядає світ у цілому — сукупність всього буття, а потім обидві сторони цієї єдності буття — матерію і Бога, відкриваючи кругом поєднання буття»⁸.

В листах О.І. Реріх читаємо: «Держателем Вселенной является единый принцип Гармонии и Любви. Бог есть любовь. Поэтому, если мы хотим воплотить древнейшую аксиому — «как наверху, так и внизу», мы именно должны объединиться на этом начале Любви и подчиниться ему, признав лишь его своим неограниченным Властелином»⁹.

За Сковородою, матерія вічна не внаслідок того, що вона у своєму бутті визначається лише сама собою, а тому, що вона є відображенням вічної, нетлінної духовної субстанції, «невидимої натури» Бога. «А что ж есть Бог, если не вечная глава и тайный закон в тварях?»¹⁰.

Антропологізм — основна ідея вчення Сковороди, пізнання можливе лише через людину. Мислитель вважав, що єдиним справжнім інструментом пізнання є людське серце. За Сковородою, людина повинна знайти основу у власному серці, оскільки немає де шукати її в іншому місці.

П.Д. Юркевич належить іншій епосі, але, як відмічає Д.М. Чижевський, питання людської сутності було центральним для його філософської системи. Услід за Сковородою він піднімає питання про джерела розвитку людського духу. Вчення про серце Юркевич розвиває, спираючись на Святе Письмо і роботи отців церкви. «Чого ж тоді навчає Біблія, це символічне й антропологічне самопізнання? Насамперед вона вчить тому, що у людини два серця, смертне і вічне, нечисте і чисте. Людина, яка проникла в глибини цієї подвійної природи і охоплена прагненням розгледіти свою істинну ідею Бога, відчуває свою силу божественного Еросу... Це почасти платонічне, почасти біблійське вчення Сковороди про Ерос і відродження душі також є вельми значущим творчим елементом його філософії»¹¹.

У своїй статті «Серце і його значення в духовному житті людини» П. Юркевич розвиває теософську лінію Г. Сковороди. Він вважає, що сутність людини, як тілесна, так і духовна, складається з двох основних частин, котрі можна означити як «серце» і «голова»; таким чином, людина складається не з душі і тіла, а з серця і розуму як двох душевно-тілесних сторін конкретної

М. Реріх. Святий Михайло.
1916 р., полотно, темпера.
Київський музей російського мистецтва

сутності. Посидаючись на Біблію, Юркевич стверджує, що серце є хранителем і носієм всіх тілесних сил та середовищем всього душевного і духовного життя людини. Як відмічав учень П. Юркевича В. Соловйов: «Как средоточие всей телесной и многообразной духовной жизни человека сердце называется истоками жизни, оно есть круг или колесо, во вращении коего заключается вся наша жизнь. Посему оно составляет глубочайшую часть нашего существа: глубоко сердце человека паче всех и кто познает его»¹². (Забігаючи наперед, хотілось би відмітити, що в традиції Сходу, а услід за цим і в «Живій Етиці», серце вважалось чашею накопичень, що зберігає пам'ять про всі події життя душі). Голова ж призначається Юркевичем як видима вершина життя, котре має своє коріння в серці, в чому філософ вступає в неприкриту суперечку з даними сучасної йому (та й нам) фізіології та психології. Якщо фізіологія вказує на головний мозок як на фізичну умову, від котрої залежить діяльність душі, біблійське вчення про серце говорить нам про безпосереднє духовно-моральне джерело душевної діяльності в цілому. «Як життя без ладу, так і лад без життя не відповідають призначенню людського духу. І все ж, коли світло знання має стати теплотою і життям духу, воно повинне досягти серця, де могло б стати цілісним відчуттям душі. Так, коли істина лягає нам на серце, вона стає нашим благом, нашим внутрішнім скарбом. Тільки за нього, а не за відсторонену думку, людина може стати на прох з обставинами та людьми, тільки для серця подвиг і самозречення»¹³.

Юркевич вважає, що навіть релігійне переживання є своєрідним підтвердженням глибинної основи серця. Кругом в матеріальному світі ми бачимо причини і наслідки; якби все існуюче справді залежало лише від причин і наслідків, то у нас би не могло виникнути думки про абсолютну причину, Бога; та оскільки ми приводимо всі кінці і всі початки усього існуючого до Бога, то це відбувається завдяки нашій свідомості, котра вказує на першопричину, глибше котрої не може бути нічого — це наше серце. Юркевич вважав, що саме у нашому серці зберігається вся таїна буття, котра закладена туди Богом.

Тепер щодо концепції серця за Вченням Живій Етики.

М. Періх. Книга Голубина.
1921 р., полотно, темпера

Цій темі присвячено одну з книг серії — сьому, що носить назву «Серце». Серце розглядається двояко, як фізичний орган і як середовище духовної енергії людини, обидва ці поняття пов'язані. Про взаємозв'язок розуму і свідомості написано: «Серце есть средоточие, но менее всего эгоцентричность. Не самость живет в сердце, но общественность»¹⁴.

На відміну від попередніх вчень про серце, Агні Йога говорить: «...Сердце отражает даже дальние землетрясения и прочие мировые события»¹⁵. В книзі «Серце» знаходимо чисто практичні поради про те, як зберегти серце здоровим. Так, запорукою сердечного здоров'я, в першу чергу, є моральна чистота.

«Філософія серця» Г. Сковороди та П. Юркевича, українська духовна традиція надзвичайно співзвучні ідеям Живої Етики. Можна говорити про те, що Україна та її культура зайняли чільне місце в становленні одного з визначних явищ ХХ століття. Зрозуміти своє моральне завдання та призначення М.К. Реріху серед інших неповторних культур допомогла й культура України.

1. Рерих Н.К. Зажигайте сердца. — М., 1990. — С. 151.
2. Там само.
3. Яремич С. У истоков творчества // В кн: Рерих. Петербург, 1916. — С. 112.
4. Відділ рукописів Третьяковської галереї, Ф. 44. Од. зб. 24, л.13.
5. Яремич С. У истоков творчества // В кн: Рерих. — Петроград, 1916. — С. 112.
6. Івакін Ю.О. Реріх і Шевченко // Радянське літературознавство. — 1964, — №2. — С. 124.
7. Сковорода Г.С. Басни Харьковские // Повне збір. творів: в 2 т. — 1973. — т.1. — С.118.
8. Чижевський Д.М. Нариси з історії філософії на Україні. — К., 1992. — С. 59.
9. Рерих Е.И. Письма: В 2 т. — Минск, 1992. — т. 2. — С.139.
10. Сковорода Г.С. Разговор, называемый алфавит или букварь мира // Там же. т.1. — С.414.
11. Лосев О. Антропологізм Григорія Сковороди // Український світ. — 1992. — №3. — С.27.
12. Соловьев В.С. О философских трудах П.Д. Юркевича // Соловьев В.С. Собрание сочинений и писем: В 15 т. — М., 1992. — т. 1. — С. 174.
13. Юркевич П.Д. Серце і його значення в духовному житті людини // Основа. — 1993.- №25 (3). — С. 162-163.
14. Агни Йога. Сердце. Новосибирск. 1990. § 7.
15. Там само. § 10.

Художник М. Реріх, архітектор В.Покровський. Ансамбль церкви «Покрова Богородиці» в с. Пархомівка Київської обл. 1903—1907 рр.

Художник М. Реріх, архітектор О.В. Щусев. Почайвська лавра. Троїцька церква. 1906—1908 рр.